

Δημήτρης Ψαρράς, Δημήτρης Καρύδας

Αναδημοσίευση από **“Το Φάντασμα της Ιστορίας”** της **Εφημερίδας των Συντακτών**

Επιμέλεια: Τάσος Κωστόπουλος

Συμπληρώνονται την Τετάρτη 45 χρόνια από την πτώση της δικτατορίας. Και στις 3 Οκτωβρίου, 40 χρόνια από τον θάνατο του Νίκου Πουλαντζά.

Η Μεταπολίτευση υπήρξε μια περίοδος κατά την οποία αναγεννήθηκε η διαπάλη των ιδεών στη χώρα μας, ένα φαινόμενο που είχε ξεκινήσει από την εποχή της αντιδικτατορικής αντίστασης.

Ανασύρουμε σήμερα ένα μικρό επεισόδιο από την ιδεολογική αντιπαράθεση εκείνης της εποχής, χαρακτηριστικό για την ένταση και το πάθος των εκατέρωθεν επιχειρημάτων. Πρωταγωνιστές ήταν από τη μια πλευρά ο Νίκος Πουλαντζάς με δύο κείμενά του και από την άλλη ο Κορνήλιος Καστοριάδης. Ενώ ο ίδιος δεν αντέδρασε προσωπικά παρά αρκετά αργότερα, την άμεση υπεράσπισή του ανέλαβαν με επιστολές τους δύο υποστηρικτές του.

Το επεισόδιο ξεκίνησε με μια σύντομη απαξιωτική αναφορά του Πουλαντζά στον Καστοριάδη σε άρθρο του την Πρωτοχρονιά του 1977. Ακολούθησαν οι δύο επιστολές και υπήρξε τέλος ανταπάντηση (στη μία απ’ αυτές) του Πουλαντζά, για να επανέλθει ο Καστοριάδης σχεδόν δύο χρόνια αργότερα.

Από πολιτική άποψη στο επίκεντρο της διαμάχης βρίσκεται η Μεταπολίτευση, εφόσον ο Πουλαντζάς επικρίνει τις θέσεις του Καστοριάδη για την πτώση της δικτατορίας, την Αριστερά και το προοδευτικό κίνημα που περιέχονταν στο βιβλίο του **«Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα»**, το οποίο είχε μόλις μεταφραστεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Βέργος.

Οι θέσεις αυτές που αντιμετώπιζαν αφ’ υψηλού το αντιδικτατορικό κίνημα βρίσκονταν στον

αντίποδα της ανάλυσης του Πουλαντζά («Η κρίση των δικτατοριών», εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1975). Βέβαια τα δύο άρθρα του Πουλαντζά προκάλεσαν αντιδράσεις κυρίως επειδή έθιγαν δύο «λεπτά» ζητήματα: το γεγονός ότι ο Καστοριάδης υπήρξε υψηλόβαθμο στέλεχος του ΟΟΣΑ, καθώς και την επιδεικτική άρνησή του να στηρίξει έστω και μόνο με την υπογραφή του το αντιδικτατορικό κίνημα.

«Αν υπάρχει κάπου σκάνδαλο, δεν είναι σ' αυτά που είπα, αλλά στο ότι κανείς δεν θεώρησε αναγκαίο να τα πει πρωτύτερα»

Νίκος Πουλαντζάς, 6/2/1977

Η ανάδειξη αυτών των αρνητικών στοιχείων της πορείας του Καστοριάδη θεωρήθηκε άδικη ή και εμπαθής από τους υποστηρικτές του, σε σημείο που να προκαλεί αντιδράσεις ακόμα και είκοσι χρόνια μετά τον θάνατο του Πουλαντζά (βλ. Βασίλης Δωροβίνης, «Ν. Πουλαντζάς και Κ. Καστοριάδης. Ενας διάλογος που δεν έγινε», περ. «Αντί», τχ. 697, 15.10.1999).

Ο βιογράφος επιβεβαιώνει

Η αλήθεια είναι ότι και οι δύο σκληρές παρατηρήσεις του Πουλαντζά, όσο κι αν είναι δευτερεύουσες, επιβεβαιώνονται με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο από τη βασική βιογραφία του Καστοριάδη που έχει εκδοθεί και στη χώρα μας (Francois Dosse, «Καστοριάδης: Μια ζωή», μτφρ. Ανδρέας Παππάς, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2015).

Ο βιογράφος αναφέρεται στο επεισόδιο Πουλαντζά-Καστοριάδη παίρνοντας σαφώς το μέρος του δεύτερου, καθώς θέλει να πιστεύει, χωρίς να το εξηγεί περαιτέρω, ότι οι πρώην μαρξιστές δεν του συγχώρησαν πως «είχε δίκιο τόσο νωρίς» (σ. 408).

Βέβαια στην ίδια παράγραφο ο βιογράφος θα σημειώσει ότι ορισμένοι εθνικιστές στην Ελλάδα «επιχείρησαν να οικειοποιηθούν [τον Καστοριάδη] διαστρέφοντας τις απόψεις του». Και λίγο πιο κάτω: «Σε μια περίοδο ανόδου της Ακρας Δεξιάς στην Ελλάδα, η ιδέα [του Κ.] ότι οι σύγχρονοι Έλληνες είναι απευθείας απόγονοι των Ελλήνων της αρχαιότητας μπορεί να είναι πολύ επικίνδυνη, οδηγώντας σε απόψεις περί “εκλεκτής φυλής”» (σ. 409).

Όσο για το γεγονός ότι ο Καστοριάδης υπήρξε ανώτερο στέλεχος του ΟΟΣΑ, ο βιογράφος του παραδέχεται ότι «αυτή η κατάσταση ισοδυναμεί με ένα είδος διχασμού της προσωπικότητάς του» (σ. 200) και αλλού παραθέτει τη γνώμη επ' αυτού του επί τέσσερις

δεκαετίες συνοδοιπόρου του Καστοριάδη, **Κλοντ Λεφόρ**:

«Βρίσκω αφόρητη την αξίωσή του να ενσαρκώνει το πνεύμα της επανάστασης, ενώ αναπαράγει ανεστραμμένον τον ολοκληρωτικό μύθο (αυτός, κατ' εμέ, είναι ο βασικός λόγος που δεν θέλω σε καμιά περίπτωση να μας ταυτίζουν, ή να μας θεωρούν δίδυμο). [...]

Ο τρόπος με τον οποίο επωφελείται από αυτήν την κοινωνία, προς την οποία ανερυθρίαστα δηλώνει ότι αισθάνεται ξένος και επομένως του επιτρέπεται να κερδίζει από αυτήν το... βούτυρό του, με ενοχλεί πολύ» (επιστολή στις 19/2/1982, στο ίδιο, σ. 278-9).

Οσο για τη στάση του Καστοριάδη την περίοδο της δικτατορίας, άδικα θα ψάξει ο αναγνώστης έστω και μια λέξη στη βιογραφία των 620 σελίδων, πέρα από τη δράση κάποιων στο Παρίσι που φέρονται να εμπνεύστηκαν από αυτόν (σ. 243). Προφανώς σκεφτόταν αυτό που παραδέχτηκε στην επετειακή εκπομπή της ΕΡΤ για τους Έλληνες στην εξέγερση του Μάη του '68, ότι δηλαδή δεν μετείχε ενεργά επειδή φοβόταν ότι θα τον απελάσουν.

Την αδράνειά του υπό τον φόβο της απέλασης καταγράφει και ο βιογράφος του (σ. 243). Λες και έχουν όλοι ξεχάσει ότι ο παρισινός Μάης κορυφώθηκε ακριβώς με μια απέλαση, του «Γερμανοεβραίου» Κον Μπεντίτ (βλ. σχετ. Αναστασία Χριστοδουλοπούλου, «Καστοριάδης και Στίνας», περ. «Σχολιαστής», τχ. 75, Απρίλιος 1989).

Πέραν αυτού, ο -έστω θεωρητικός- κίνδυνος της απέλασης εκλείπει το 1970, όταν ο Καστοριάδης παίρνει τη γαλλική υπηκοότητα. Την ίδια χρονιά αποχωρεί από τον ΟΟΣΑ για να στραφεί επαγγελματικά στην ψυχανάλυση. Η χούντα κρατάει όμως μέχρι τον Ιούλιο του 1974.

Η «απάντηση» Καστοριάδη

Ο ίδιος ο Καστοριάδης θα περιοριστεί αργότερα σε ένα ειρωνικό τσουβάλιασμα του Αλτουσέρ, της ΟΠΛΑ και του Πουλαντζά, χωρίς να θίγει κανένα από τα ζητήματα που έθετε ο τελευταίος. Εμβόλιμα σε μια γενική πολεμική κατά του Αλτουσέρ, δημοσιευμένη στο περιοδικό «Libre» το 1978, παραπέμπει στο επεισόδιο.

Αφού θεωρεί απλή «πονηριά» την αναφορά του Αλτουσέρ στους επαναστάτες που διώχθηκαν

από καθεστώτα και κινήματα τα οποία διατείνονται ότι διέπονται από μαρξιστικές αρχές, γράφει:

«Όσο για μένα, εγώ δεν εξαφανίστηκα παρά τις προσπάθειες που έκαναν κάποιοι Έλληνες φίλοι του Αλτουσέρ στη διάρκεια της κατοχής (και, για να περάσουμε από αυτό που δεν ήταν καθόλου αστείο σε κάτι που σίγουρα είναι, παρά τις προσπάθειες κάποιου άλλου φιλαράκου του Αλτουσέρ, ενός κάποιου Πουλαντζά, που έγραψε στην ευρωκομμουνιστική -ναι- ελληνική εφημερίδα «Αυγή» τον Γενάρη 1977 -ναι- ότι είναι περιττό να συζητιούνται οι ιδέες μου γιατί εργάζομαι για τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό) και νιώθω λιγότερο από ποτέ “λησμονημένος”» (το άρθρο συμπεριλαμβάνεται στο «Η γαλλική κοινωνία», εκδ. Υψιλον 1986, εδώ σ. 220-221).

Σε κάθε περίπτωση, η στάση του Καστοριάδη είναι εμμονικά απαξιωτική σε σχέση με οποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα στην Ελλάδα. Όταν του είχε ζητηθεί το 1989 να προσθέσει την υπογραφή του σε κείμενο καταγγελίας της χούντας της Τουρκίας και συμπαράστασης στους τέσσερις Έλληνες αντιφασίστες που κρατούνταν εκεί μετά από εκδήλωση αλληλεγγύης σε στρατοδικείο, ψήφισμα το οποίο υπέγραψαν Γάλλοι διανοούμενοι (Βιντάλ-Νακέ κ.ά.), αρνήθηκε λέγοντας:

«Δεν καταλαβαίνω την ελληνική ευαισθησία για τέσσερις Έλληνες, ενώ τόσα χρόνια έχει χούντα η Τουρκία».

Κι όμως, πολλά μεμονωμένα άτομα, όπως και πολλές ομάδες της Αριστεράς και της Ακρας Αριστεράς στην Ελλάδα όλο το προηγούμενο διάστημα είχαν αναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα έμπρακτης αλληλεγγύης σε διωκόμενους Τούρκους αντιφασίστες.

Ο Καστοριάδης θα μπορούσε να την έχει ευκολότατα πληροφορηθεί από τις εφημερίδες, ενώ προφανώς δεν είχε πλέον ανάγκη να φοβάται την απέλαση.

1. Ο Πουλαντζάς για τον Καστοριάδη

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης και ο Νίκος Πουλαντζάς στους χώρους εργασίας τους, στο Παρίσι | ΑΡΧΕΙΟ ΒΑΣΙΛΗ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ / F. DOSSE, «ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ: ΜΙΑ ΖΩΗ» (Αθήνα 2015)

(«Η Αυγή», 1/1/1977, απόσπασμα από το άρθρο «Η χρονιά 1976 στον τομέα της επιστήμης και διανόησης»)

Ανάμεσα στα πιο ενδιαφέροντα πρωτότυπα βιβλία τη χρονιά αυτή ήταν αναμφισβήτητα τα ιστορικά. Η ρηξικέλευθη επιστημονική ανανέωση στην Ελλάδα κάτω από την επιρροή και την ηγεμονία του μαρξισμού που μεταφράζεται για πρώτη φορά σε μια πλειάδα τόσο σημαντικών έργων ανάλυσης της ελληνικής πραγματικότητας, κυρίως από επιστήμονες που έκαναν τις σπουδές τους ή δούλευαν στο Παρίσι (Σβορώνος, Τσουκαλάς, Ελεφάντης, Μοσκώφ, Εμμανουήλ, Βέλτσος, Ηλιού, Βεργόπουλος, Δημητράκος, Πατρίκιου και άλλοι, για ν' αναφέρω μόνο αυτούς που έχουν ήδη δημοσιεύσει βιβλία στα ελληνικά), εκφράζεται σε μια στροφή προς τη μελέτη της ιστορικής διαμόρφωσης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού: δηλαδή σε μια αναζήτηση των ριζών (με την έννοια σύγχρονα των καταβολών και των θεμελίων) της πρωτοτυπίας και ιδιαιτερότητας του ελληνικού χώρου. [...]

Σαν απαραίτητο αντιστάθμισμα όλων αυτών παρατηρούμε την αρχή της «αντιμαρξιστικής» αντεπίθεσης.

Αντεπίθεση που έπρεπε να περιμένει κανείς και που δεν έρχεται πρώτιστα από τη σκέψη της παραδοσιακής Δεξιάς, αλλά που παίρνει ιδιόζουσες μορφές και εμφανίζεται μεταξύ άλλων κάτω από το «υπερεπαναστατικό» πρόσχημα ότι «πρέπει να εγκαταλείψουμε τον μαρξισμό αν θέλουμε να είμαστε πραγματικά επαναστάτες». Στον ευρωπαϊκό χώρο, η τάση αυτή εμφανίζεται ενίοτε με έργα αξιώσεων (Foucault, Deleuze), στον τόπο μας όμως με τη μορφή ενός εκλεκτικού φληναφήματος και εκλαϊκευμένου υποπροϊόντος του ευρωπαϊκού

ιρασιοναλισμού, όπως τα γραφτά του συμπατριώτη μας Κορνήλιου Καστοριάδη, για τα οποία γίνεται πολύς λόγος τελευταία και που τόσο φαίνονται να εμπνέουν τον νεο-χριστιανό ορθόδοξο φιλόσοφο Χρήστο Γιανναρά. Βέβαια, ένα έργο πρέπει, σε κάποιο βαθμό, να διαχωρίζεται από το προσωπικό πολιτικό ποίον του συγγραφέα. Εκτός όμως από τη χαμηλή ποιότητα του έργου αυτού, θα αναλάβω τη δυσάρεστη ευθύνη να σημειώσω πως σίγουρα δεν είναι τυχαίο το ότι τα γραφτά του «υπερεπαναστάτη» Καστοριάδη προέρχονται από έναν άνθρωπο που διατέλεσε επί χρόνια ολόκληρα μέχρι πρόσφατα ένας από τους κορυφαίους διοικητές του διεθνούς οικονομικού οργανισμού ΟΟΣΑ, ενός από τους κύριους φορείς, με τη Διεθνή Τράπεζα, του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Ευρώπη, και που υπήρξε ο μόνος σχεδόν Έλληνας διανοούμενος του εξωτερικού που αρνήθηκε συστηματικά και ρητά να έχει την παραμικρή έστω και συμβολική συμμετοχή (υπογραφή διαμαρτυρίας το 1967 ή μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου) στην αντίθεση ενάντια στη δικτατορία.

Αναφέρομαι σ' αυτό το παράδειγμα τελείως εμπαιρηνετικά για να καταλήξω σ' ένα επί πλέον χαρακτηριστικό της διανοητικής παραγωγής την τελευταία χρονιά: την απουσία της μαρξιστικής σκέψης από το ιδεολογικό μέτωπο αντίκρουσης των διαφόρων νεο-ιδεαλιστικών ιδεολογιών. Θάλεγε κανείς ότι αρκεί αυτές να παρουσιάζονται από προσοδευτικούς και δημοκράτες συγγραφείς, ώστε στο όνομα ενός κάποιου ιστορικού συμβιβασμού στον ιδεολογικό – θεωρητικό τομέα (πράγμα τελείως παράλογο) να παραλύει και να σταματάει η κριτική. Απουσία που, ας μη βαυκαλιζόμαστε, θα πληρωθεί κάποτε ακριβά και που ήδη σήμερα αφήνει ανοιχτό το δρόμο σε επιχειρήματα σαν κι αυτό που ανέφερα προηγούμενα.

Νίκος Πουλαντζάς

2. Για ένα άρθρο του Ν. Πουλαντζά («Η Αυγή», 12/1/1977)

Το να διαφωνεί κανείς με ένα συγγραφικό έργο, οποιουδήποτε το έργο, είναι αναφαίρετο δικαίωμα του καθένα μας. Όταν όμως απορρίπτεις το έργο ενός Κορνήλιου Καστοριάδη από τις στήλες του Τύπου, έχεις την υποχρέωση (πρώτιστα απέναντι του εαυτού σου) να προβάλεις επιχειρήματα, που να συνηγορούν σε μια τέτοια κρίση. Σε καμιά περίπτωση, αν θέλεις να περνάς για επιστήμονας, μπορείς βιβλία σαν αυτά του Καστοριάδη, για τα οποία διαθέτουν κατεβατά ολόκληρα οι σοβαρότερες εφημερίδες του κόσμου, εσύ να τα κάνεις πέρα με υβρεολόγιο του είδους «εκλεκτικό φληνάφημα» και «εκλαϊκευμένο υποπροϊόν του ευρωπαϊκού ιρασιοναλισμού».

Πέρα από αυτά, ο κ. Νίκος Πουλαντζάς, στο άρθρο του στην «Αυγή» της 1ης Ιανουαρίου,

σημειώνει πως «σίγουρα δεν είναι τυχαίο το ότι τα γραφτά του “υπερεπαναστάτη” Καστοριάδη προέρχονται από έναν άνθρωπο που διατέλεσε επί χρόνια ολόκληρα, μέχρι πρόσφατα, ένας από τους κορυφαίους διοικητές του διεθνούς οικονομικού οργανισμού ΟΟΣΑ, ενός... από τους κύριους φορείς... του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Ευρώπη».

Πού το πάει ο κ. Πουλαντζάς; Πιστεύει, ότι ο Κορνήλιος Καστοριάδης είναι πράκτορας του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού; Αν το πιστεύει, να έχει το θάρρος να μας το πει ορθά κοφτά. Αν όχι, θα έπρεπε να έχει προσέξει καλύτερα τη διατύπωσή του. Είναι εξίσου απλοϊκό να χαρακτηρίζεις κάποιον από τον εργοδότη του, όσο και να τον χαρακτηρίζεις από τους συγγενείς του.

Εριφύλη Καρτάλη
Αθήνα

3. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης και το έργο του (Απόσπασμα επιστολής στην «Ελευθεροτυπία», 25.1.1977)

Βιβλίο του Καστοριάδη για την ιδεολογία, κοινωνία και πολιτική. Το βιβλίο έχει μεταφραστεί στα ελληνικά, στα γαλλικά, στα γερμανικά, στα αγγλικά και στα ισπανικά. Είναι το καλύτερο έργο του Καστοριάδη, το οποίο αποτελεί την βάση της θεωρίας του για την ιδεολογία και την κοινωνία. Η ιδεολογία αποτελεί την βάση της κοινωνίας και η κοινωνία αποτελεί την βάση της ιδεολογίας.

1. Ψεύδεται εν επιγνώσει ο Πουλαντζάς λέγοντας ότι ο Καστοριάδης «αρνήθηκε συστηματικά, έστω και συμβολική συμμετοχή (υπογραφή διαμαρτυρίας το 1967 ή μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου) στην αντίθεση ενάντια στη δικτατορία».

Πρώτον, ο Καστοριάδης δεν «αρνήθηκε συστηματικό και ρητά» για τον απλούστατο λόγο ότι δεν του ζητήθηκε ποτέ από κανένα να «υπογράψει διαμαρτυρίες». Δεύτερο και το κυριότερο,

η πολιτική δράση του Καστοριάδη δεν συνίσταται στο να «υπογράψει διαμαρτυρίες», μέθοδος με την οποία διάφοροι διανοούμενοι αυτο-βεντετοποιούνται και αντισταθμίζουν την έλλειψη πολιτικής τους δράσης. Το τι έκανε και δεν έκανε ο Καστοριάδης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας το ξέρουν οι πολιτικοί του σύντροφοι και στο Παρίσι και στην Ελλάδα, με τους οποίους έμεινε σε στενή επαφή σ' όλο το διάστημα της παρανομίας. Οσο για την καινούργια καπηλεία του Πολυτεχνείου, με την οποία ο Πουλαντζάς προσπαθεί να εκμεταλλευθεί την ευαισθησία των νέων, ας σημειωθεί ότι η ελληνική ομάδα με την οποία συνεργαζόταν ο Καστοριάδης στο Παρίσι δημοσίευσε και διάδωσε αμέσως μετά τα γεγονότα (με την υπογραφή «Χειραφέτηση») ανάμεσα στους Έλληνες του Παρισιού, την πρώτη και, ως σήμερα, περίπου πληρέστερη ανάλυση των γεγονότων του Πολυτεχνείου και της σημασίας τους.

2. Ψεύδεται επίσης ο Πουλαντζάς, λέγοντας ότι ο Καστοριάδης «διετέλεσε επί χρόνια ολόκληρα μέχρι πρόσφατα ένας από τους κορυφαίους διοικητές του διεθνούς οικονομικού οργανισμού ΟΟΣΑ, ενός από τους κύριους φορείς, με τη Διεθνή Τράπεζα, του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Ευρώπη». Ο Καστοριάδης δούλεψε στη Διεθνή Γραμματεία του ΟΟΣΑ ως τεχνικό στέλεχος (οικονομολόγος) και όχι ως πολιτικό στέλεχος ή «κορυφαίος» διοικητής. Η δουλειά που έκανε στον ΟΟΣΑ δεν διέφερε από αυτήν που θα έκανε αν δούλευε σ' ένα «εθνικό» υπουργείο Οικονομικών ή σε μια Κεντρική Τράπεζα ή και σ' ένα Πανεπιστήμιο. Μήπως οι διάφοροι μισθοί του Πουλαντζά πληρώνονται από αυθόρμητες εισφορές του διεθνούς προλεταριάτου; Ή μήπως το Πανεπιστήμιο δεν έχει «κοινωνική λειτουργία»; Ο Καστοριάδης έμεινε στον ΟΟΣΑ όσο ήταν απαραίτητο για να έχει τίτλο παραμονής στη Γαλλία. Μόλις πολιτογραφήθηκε (Οκτώβριος 1970) παραιτήθηκε αμέσως από τον ΟΟΣΑ.

3. Μαργαριτάρι κουτοπονηριάς, ψευδών και αμαλγαμάτων είναι η φράση του Πουλαντζά: «Στον ευρωπαϊκό χώρο η τάση αυτή εμφανίζεται ενίοτε με έργα αξιώσεων (Foucault, Deleuze), στον τόπο μας όμως με τη μορφή ενός εκλεκτικού φληναφήματος και εκλαϊκευμένου υποπροϊόντος του ευρωπαϊκού ιρασιοναλισμού, όπως τα γραφτά του συμπατριώτη μας Κορνηλίου Καστοριάδη για τα οποία γίνεται πολύς λόγος τελευταία...» Πρώτα - πρώτα, ο Καστοριάδης δεν εμφανίζεται «στον τόπο μας» όπου εκτός από ένα βιβλιαράκι που βγήκε τέλη Νοεμβρίου 1976, τα γραφτά του δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί.

Ο Καστοριάδης έχει εμφανισθεί στον γαλλικό και δυτικο-ευρωπαϊκό χώρο με την ομάδα και το περιοδικό «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» από το 1949, όπου έγραφε και δρούσε φυσικά με ψευδώνυμο, και με την επώνυμη έκδοση των βιβλίων του που άρχισε το 1973. Την Κριτική του μαρξισμού την άρχισε από το 1955 και την ολοκλήρωσε το 1964, δηλαδή χρόνια πριν οι Foucault και Deleuze εμφανιστούν σαν συγγραφείς με αξιώσεις εξω-πανεπιστημιακές και

εξω-φιλοσοφικές. Ο Πουλαντζάς δίνει ψευδείς πληροφορίες στο ελληνικό κοινό, το οποίο προφανώς περιφρονεί, αφήνοντας να εννοηθεί ότι γίνεται κριτική του μαρξισμού από τους Foucault και Deleuze. Ως τώρα, καθ' όσον γνωρίζουμε, ποτέ οι συγγραφείς αυτοί δεν έκαναν τέτοια κριτική του μαρξισμού. Όσο για τον χαρακτήρα του έργου του Καστοριάδη σαν «εκλεκτικού φληναφήματος και εκλαϊκευμένου υποπροϊόντος», ας λεχθεί μόνο τούτο: Το έργο αυτό άρχισε από το 1945-1946 και δημοσιεύτηκε από το 1949 στο περιοδικό «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα», μικρής κυκλοφορίας, αλλά μεγάλης επίδρασης, όπως το απόδειξε ο Μάης του 1968 στη Γαλλία.

Η δημοσίευσή του σήμερα επιτρέπει να διαπιστώσει ο αναγνώστης δύο πράγματα.

Πρώτον, ότι οι αναλύσεις του Καστοριάδη επιβεβαιώθηκαν όλο και περισσότερο με τον χρόνο που διέρρευσε μετά την πρώτη δημοσίευση των κειμένων (χαρακτήρας της ρωσικής, κινεζικής κ.λπ. γραφειοκρατίας σαν εκμεταλλεύτριας τάξης, καινούργια ανάλυση της κρίσης του καπιταλισμού, αυτοδιεύθυνση σαν πραγματικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού κ.ο.κ.).

Δεύτερο, ότι το έργο αυτό αποτέλεσε αντικείμενο συνεχούς ληστείας, από μέρους διαφόρων «μαρξιστών» και άλλων «θεωρητικών», που επωφελήθηκαν από την με ψευδώνυμο και σε μικρής κυκλοφορίας περιοδικό δημοσίευσή του για να οικειοποιηθούν μερικές ιδέες, να τις παραμορφώσουν και να τις εκχυδαίσουν παρουσιάζοντάς τες σαν δικές τους.

Παράδειγμα: ο ίδιος ο Πουλαντζάς. Όσα αυτός ο «μαρξιστής» καθηγητής, όπως και διάφοροι άλλοι «θεωρητικοί» του ευρωκομμουνισμού, ψελλίζει κατά τρόπο δημοσιογραφικό πάνω στα φαινόμενα του σοβιετικού καθεστώτος, δεν είναι παρά χυδαιοποιημένο υποπροϊόν της ανάλυσης της φύσης της σοβιετικής κοινωνίας που έκανε αμέσως μετά τον πόλεμο ο Καστοριάδης και που περιέχεται στο κείμενό του «Οι παραγωγικές σχέσεις στη Ρωσία» (1949). Στο άρθρο αυτό, μεταξύ άλλων, γίνεται ανελέητη κριτική του τότε συνηγόρου της ρωσικής γραφειοκρατίας (έπειτα έγινε συνήγορος της κινεζικής γραφειοκρατίας) Bettelheim.

Είκοσι χρόνια υστερότερα, ο Bettelheim «λησμόνησε» όσα έγραφε το 1946-1948, και αντέγραψε τις βασικές ιδέες του Καστοριάδη, χωρίς φυσικά να το αναφέρει. Άλλο παράδειγμα: ο ομόθρησκος του Πουλαντζά (αλτουσεριανός) Godelier που το 1973-1974 άρχισε να κάνει κριτική του μαρξισμού αντιγράφοντας (χωρίς παραπομπή) και ρηχεύοντας όσα είχε γράψει το 1964 ο Καστοριάδης στο κείμενο «Μαρξισμός και επαναστατική θεωρία».

Μπορεί νάχει κανείς όσες αντιρρήσεις θέλει πάνω στις ιδέες του Καστοριάδη, όπως και

πάνω στις απόψεις κάθε μεγάλου στοχαστή. Ενα μόνο πράγμα δεν μπορεί να κάνει: ν' αρνηθεί την υψηλή ποιότητα του έργου, το βάθος της σκέψης του. Το έργο αυτό καλύπτει χώρους όπως η φιλοσοφία, η επιστημολογία, η οικονομία, η γλωσσολογία, και η ψυχανάλυση. [...]

Το τελευταίο σημείο είναι το πιο σημαντικό γιατί ξεπερνάει κατά πολύ τα πρόσωπα, κι έχει πολιτική σημασία. Γιατί η «Αυγή» δημοσιεύει σήμερα ένα τέτοιο άρθρο, ενώ σχεδόν τίποτα δεν έχει δημοσιευθεί στα ελληνικά από το έργο του Καστοριάδη; Η απάντηση δεν μπορεί να είναι παρά μόνο μια: Η προσπάθεια τείνει ν' αποκλείσει σύρριζα, μέσω της συκοφαντίας, την ουσιαστική συζήτηση πάνω στις ιδέες που προφανώς τους καίνε. Και γιατί ένα τέτοιο άρθρο;

Οι «ευρωκομμουνιστές» κλαίνε και κτυπάνε τα στήθια τους για τα εγκλήματα του σταλινισμού (των οποίων ήταν συνένοχοι και ιδεολογικά καλύμματα), κάνουν «αυτοκριτικές» και κριτικές. Προσπαθούν να πείσουν το κοινό ότι έχουν πραγματικά αλλάξει. Ναι. Αλλάξε ο Μανωλιός κι έβαλε τα ρούχα του αλλιώς. Οι νεο-σταλινικοί του 1977 δεν διαφέρουν στην ουσία από τους σταλινικούς του 1947 ή του 1937. Και κάνουν αυτά που κάνουν, όντας έξω από την εξουσία. Ο καθένας μπορεί να συμπεράνει εύκολα, τι θα έκαναν αν είχαν την εξουσία.

Χρ. Δ. Λουκόπουλος
Παρίσι, Γενάρης 1977

4. Η απάντηση του Πουλαντζά
(Άρθρο στην «Αυγή» με τίτλο «Η ευθύνη των διανοουμένων», 6.2.1977)

Σε σύντομο άρθρο μου που δημοσίευσε η «Αυγή» στο πρωτοχρονιάτικο φύλλο της, επιχειρώντας μια ανασκόπηση της κίνησης των ιδεών, το 1976, στον τομέα της επιστήμης και κουλτούρας, αναφέρθηκα και στον Κ. Καστοριάδη, με κάπως βίαιο τρόπο. Λυπάμαι γιατί με το άρθρο μου αυτό έδωσα αφορμή να προκληθούν αντιδράσεις, και προς την «Αυγή», όπως χαρακτηριστικά εκφράσθηκαν σε γράμμα της κ. Ερ. Καρτάλη (12.1.1977).

Θα προσπαθήσω να απαντήσω -σχετικά σύντομα- στο γράμμα αυτό και να δώσω διευκρινίσεις για τον κύριο άξονα του άρθρου μου και ειδικότερα για μερικά σημεία που εξηγούν τον βίαιο τόνο του ως προς τον Κ. Καστοριάδη.

Πρέπει να πω, όμως, προκαταρκτικά, ότι βρίσκω στο γράμμα της Ε. Καρτάλη και τις σχετικές αντιδράσεις κάτι το πολύ θετικό και ελπιδοφόρο. Μια υγιή και νόμιμη καχυποψία και ευαισθησία σε οποιαδήποτε μορφή δογματισμού ή νεοσταλινισμού. Αλλά ας δούμε τα πράγματα πιο νηφάλια: Πρόκειται πραγματικά για κάτι τέτοιο;

1. Αρχίζω από ένα ερώτημα που έθεσα στο άρθρο μου της «Αυγής»: Είναι δυνατό μια πολιτική σκέψη, και διευκρινίζω όχι μια οποιαδήποτε σκέψη (περί τέχνης λ.χ.), αλλά μια σκέψη που δίνεται ανοιχτά και ρητά, στη δομή και στον λόγο της, σαν πολιτική και ακόμα περισσότερο μια πολιτική σκέψη που δίνεται σαν επαναστατική, σαν κι αυτή του Κ. Καστοριάδη, να θεωρηθεί τελείως διαχωρισμένη και αποκομμένη από τη συγκεκριμένη

πολιτική πρακτική του φορέα της; Απαντώ χωρίς δισταγμό: ΟΧΙ. Αυτή η άποψή μου νομίζω με νομιμοποιούσε να σημειώσω στο άρθρο μου της «Αυγής» ότι είναι παράδοξο, μιας τέτοιας πολιτικής σκέψης που αναφέρεται στις μεταδικτατορικές εξελίξεις και επικρίνει τους πάντες για τη στάση τους, ο Έλληνας φορέας της να έχει μείνει κατηγορηματικά και απόλυτα αμέτοχος στον αγώνα ενάντια στη Δικτατορία, στον αγώνα του Πολυτεχνείου. Είναι αυτό ένδειξη σταλινισμού από μέρους μου; Μα νομίζω ότι ο Ζαν-Πολ Σαρτρ έχει θέσει προ πολλού τα προβλήματα αυτά καλύτερα απ' τον καθένα σε σημείο που να είναι πια εντελώς αυτονόητα, χωρίς να μπορεί κανείς, πιστεύω, να τον θεωρήσει σταλινικό!

2. Το γενικό αυτό θέμα το συνέδεσα με κάτι πολύ συγκεκριμένο: Ο Κ. Καστοριάδης δημοσίευσε πρόσφατα ένα βιβλίο (πραγματικά λίβελο στο πρώτο μέρος του) με τον μετριοφρόνα τίτλο «Το επαναστατικό πρόβλημα σήμερα», στο οποίο δίνει τη γνώμη του για την ελληνική πραγματικότητα. Και σ' αυτό το βιβλίο αναφερόμουν, όταν έγραφα περί Κ. Καστοριάδη στο άρθρο μου της «Αυγής».

Γράφει λοιπόν στο βιβλίο αυτό (σελ. 48) ο Κ. Καστοριάδης απαντώντας σε παρατήρηση «Τρίτου προσώπου», ότι ο λαός δεν ήθελε λύση Καραμανλή, αλλ' αυτή μεθοδεύτηκε καταλλήλως.

Γράφει ακόμα ότι: «Νομίζω ότι στη μεθόδευση αυτή η συνεννοχή ήταν γενική. Όλες οι οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις κράτησαν την ίδια στάση: προσοχή, μη σπάσει τίποτα, μη γίνει καμιά παρεκτροπή. Υπήρχε μια σιωπηλή συνεννοχή αυτών που εσείς ονομάζετε "προοδευτικές δυνάμεις"». Και συνεχίζει: «Πρέπει κυρίως να καταλάβουμε ότι δεν έχουμε τίποτα να περιμένουμε από αυτές ή οποιεσδήποτε άλλες ηγεσίες. Οσο συζητάμε σ' αυτή τη βάση μένουμε μέσα στα πλαίσια του καθεστώτος και δέσμιοι των σχημάτων του. Πρέπει να καταλάβουμε ότι αποκλειστικός σκοπός των "προοδευτικών ηγεσιών" είναι η συντήρηση του καθεστώτος».

Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε με πρόλογο του ίδιου του Κ. Καστοριάδη τον Νοέμβρη του 1976. Και έχουμε -αν είχα καταλάβει καλά, γιατί κάποτε πρέπει να μάθουμε να διαβάζουμε- σε μια περίοδο που με τρομερές δυσχέρειες πάει να προωθηθεί η δημοκρατική συμμαχία στην Αντιπολίτευση, έναν διανοούμενο με βαρύγδουπη σοβαροφανή πολιτική σκέψη που καταγγέλλει υπεύθυνα και συλλήβδην τους Μαύρο, Παπανδρέου, Δρακόπουλο, Φλωράκη, Ηλιού, Τσάτσο, Μαγκάκη, Σοσιαλιστική Πορεία κ.λπ. σαν φορείς του κατεστημένου και της συντήρησης και συνένοχους της σημερινής κατάστασης. Σημειώνω μάλιστα ότι ο Κ. Καστοριάδης δεν είναι απλά αντίθετος σε μια στρατηγική ή τακτική (Δημοκρατική Συμμαχία, π.χ.) αλλά καταγγέλλει το σύνολο των προοδευτικών δυνάμεων ότι έχουν από τη

φύση τους σαν αποκλειστικό σκοπό τη συντήρηση του καθεστώτος που δεν θα μπορούσε να κρατηθεί χωρίς αυτές, δηλαδή για να μην είμαστε αφελείς, σαν κύριους εχθρούς κάθε γνήσιου επαναστάτη. Στηριζόμενος λοιπόν στα παραπάνω θεώρησα σωστό όχι τόσο να αντικρούσω την «άποψη» αυτή, όσο να σημειώσω από ποια πολιτική θέση και στάση μιλάει αυτός που καταγγέλλει μ' αυτόν τον τρόπο τις προοδευτικές δυνάμεις του τόπου μας, πού ήταν και τι έκανε όταν αυτές οι κατά τον επικριτή τους φορείς της συντήρησης δυνάμεις, αγωνίζονταν, κινδύνευαν, βασανίζονταν, φυλακίζονταν. Γιατί, επί τέλους, πρέπει να πάψει η Ελλάδα κάποτε να θεωρείται τόπος όπου ο καθένας μπορεί να λείι οτιδήποτε με το αζημίωτο, και όπου πρέπει κάποτε να καθιερωθεί μια στοιχειώδης πολιτική ηθική. Γιατί κάθε Λόγος στέκεται κάπου και έρχεται από κάπου, εκτός πια αν πιστεύουμε ακόμα στην freischwebende Intelligenz (σ.σ. ελεύθερα αιωρούμενη διάνοια, μια έννοια που εισήγαγε ο Καρλ Μανχάιμ).

Είχα άδικο να ρωτήσω: ΠΟΙΟΣ και ΑΠΟ ΠΟΥ μιλάει και να σημειώσω την παντελή εκ του ασφαλούς απουσία του επαναστάτη Κ. Καστοριάδη από τους αγώνες στους οποίους αναφέρεται για να κατακεραυνώσει όλους; Δεν το νομίζω. Και αν υπάρχει κάπου σκάνδαλο, δεν είναι σ' αυτά που είπα, αλλά στο ότι κανείς δεν θεώρησε αναγκαίο να τα πει πρωτίτερα.

Οσο δε για την επαγγελματική ενασχόληση του Κ. Καστοριάδη, την ανέφερα απλά και μόνο, πρώτον για να σημειώσω ότι ορισμένες επαγγελματικές ενασχολήσεις εμποδίζουν ίσως τυπικά τον κάτοχό τους να πάρει πολιτική θέση και τότε πρέπει να διαλέξει, δεύτερον δε για να πω ότι όταν κάποιος καταγγέλλει όλες τις προοδευτικές ηγεσίες, σαν φορείς του κατεστημένου, θάπρεπε ίσως να κοιτάξει πριν και τη δική του ένταξη στο κατεστημένο.

Επισημαίνω, τέλος, ότι δεν αναφέρομαι καθόλου εδώ στα διάφορα εξυβριστικά που λείι ο κ. Καστοριάδης για την Αντίσταση και τα Δεκεμβριανά. Με αυτά ας ασχοληθούν άλλοι. Εμένα με ενδιαφέρουν μόνο αυτά που έχω ζήσει προσωπικά.

3. Ας δούμε τώρα κατά πόσο εκδηλώθηκε στο άρθρο μου της «Αυγής» κάποιος μαρξιστικός δογματισμός μου. Στο βιβλίο του ο Κ. Καστοριάδης (σελ. 50) γράφει τα εξής για τη σύγχρονη σκέψη γενικά και όχι μόνο τον μαρξισμό (ο αντιμαρξισμός του είναι το λιγότερο ίσως που πρέπει να σημειώσει κανείς):

«Αυτό που υπάρχει σήμερα στον κόσμο, που παράγεται μαζικά και βιομηχανικά είναι "πνευματικά" προϊόντα πλαστικά, "σκέψη" νάιλον και "τέχνη" συνθετική. Ετσι, π.χ., ο στρουκτουραλισμός, διάφορα ψευδο-ψυχαναλυτικά ρεύματα, ο Αλτουσέρ, η σημειωτική κ.λπ. Σ' αυτή τη βιομηχανία πλαστικής σκέψης έχουν μάλιστα διακριθεί οι Γάλλοι, που κάνουν

τώρα κι εξαγωγή, κυρίως στους Αγγλοσάξονες, αυτών των ειδών μόδας, αληθινών Articles de Paris – όπως ήταν άλλοτε οι μυρουδιές, τα γυναικεία φορέματα κ.λπ.»

Αν έχω καταλάβει και πάλι καλά, ο κ. Κ. Καστοριάδης επιχειρεί, εξαιρετικά «εμπεριστατωμένα», να σβήσει με μια μονοκονδυλιά όλη τη σύγχρονη επιστήμη και σκέψη, τη σοβαρή ψυχανάλυση (την αντι-ψυχιατρική), τη γλωσσολογία, την εθνολογία (στρουκτουραλισμός), τον μαρξισμό, προτείνοντας βέβαια σα μόνη σκέψη τη δική του! Σχετικά υπενθυμίζω ότι στο εναρκτήριο μάθημά μου στην Πάντειο πέρυσι που είχε δημοσιευθεί στην «Αυγή» τον Μάρτη του '76, είχα επισημάνει την τεράστια αξία επιστημών σαν την ψυχανάλυση, τη γλωσσολογία κ.λπ., και είχα χαιρετίσει τη σημασία της εισαγωγής τους στην Ελλάδα. Σε μια στιγμή λοιπόν που, ύστερα από τόσους αγώνες, αρχίζει και στον τόπο μας μια σοβαρή προβληματική γύρω από τις επιστήμες αυτές, ο Κ. Καστοριάδης, με μια ανεύθυνη συνθηματολογία και βοηθούμενος και από τη σχετική ιδεολογικο-θεωρητική σύγχυση που επικρατεί ακόμα στην Ελλάδα, προσπαθεί να μας ξαναφέρει πίσω. Δεν θεώρησα αναγκαίο να αντικρούσω σοβαρά όσα απαράδεκτα υποστηρίζει ο Κ. Καστοριάδης. Εξέφρασα απλά στην «Αυγή» την τελείως προσωπική μου άποψη για την επιστημονική ποιότητά τους και για το γενικότερο έργο του, το οποίο εξακολουθώ να θεωρώ εκλαϊκευμένο υποπροϊόν του σύγχρονου ευρωπαϊκού ιρασιοναλισμού. Εκείνο που θα μπορούσα να προσθέσω είναι ότι πολλοί από τους παλιότερους και νεότερους φορείς της συντηρητικής ιδεολογίας έχουν κάθε λόγο να επιδιώκουν να αξιοποιήσουν όσα υποστηρίζει ο Κ. Καστοριάδης – με «αριστερή» μάλιστα πατέντα – στην πολεμική τους εναντίον των «βαρβάρων», εναντίον δηλ. του μαρξισμού, της ψυχανάλυσης (όχι της συντηρητικής – κατεστημένης, αλλά της σύγχρονης αντι-ψυχιατρικής), της γλωσσολογίας, της εθνολογίας κ.λπ.

Υπήρχε θέμα αντίκρουσης στην ουσία και σε βάθος αυτών που υποστηρίζει ο Κ. Καστοριάδης; Εκείνο που πραγματικά υπήρχε είναι αναμφισβήτητο ένα πρόβλημα αντίκρουσης σε βάθος του γενικότερου σύγχρονου ιρασιοναλιστικού και νεο-ιδεαλιστικού ρεύματος – του οποίου ο Κ. Καστοριάδης αποτελεί κατά τη γνώμη μου τελείως δευτερεύον στοιχείο – στις σοβαρότερες και ουσιαστικότερες μορφές του. Αυτό δεν μπορούσα βέβαια να το κάνω στο σύντομο κατατοπιστικό μου άρθρο στην «Αυγή».

Θα τελειώσω λέγοντας ότι ελπίζω το άρθρο μου στην «Αυγή» να δώσει μια αφορμή έστω και με μορφή πρόκλησης για να ταραχθεί η κάποια αποτελμάτωση της ιδεολογικο-θεωρητικής ζωής στον τόπο μας, ώστε να φανούν οι πραγματικές ρωγμές, οι τομές και τα ιδεολογικά μέτωπα που σήμερα καλύπτονται βαθιά κάτω από μια επίφαση αγγελικότητας, και αναγκαστούμε κάποτε να οδηγηθούμε σε μια ουσιαστική αντιπαράθεση. Μέχρι τότε, δεν πρόκειται να επανέλθω στο θέμα.

Νίκος Πουланτζάς

[Σημείωση Παντιέρας: Σε επόμενη ανάρτηση θα αναδημοσιεύσουμε τη συνέχεια του διαλόγου για το θέμα]